

JAPONSKÉ POJETÍ PROSTORU

LINDA KOVÁŘOVÁ

Úvod

Za velmi podnětný koncept utváření společenského prostoru můžeme pokládat model britské antropoložky Joy Hendryové, pro nějž užívá pojmu *spatial wrapping* (do češtiny ho můžeme pracovním převést jako zabalování prostoru). Metaforické užití slova zabalování se snaží poukázat na charakteristický způsob prezentace prostoru ve smyslu dávání podoby, který se týká v podstatě veškerých kategorií kultury, tedy jak např. jazyka a lidského těla (oděv), tak i prostoru či času, a demonstruje strukturální principy, které odkazují na organizaci lidských představ. „Skrze zabalování prostoru se tvoří civilizace a způsob jejího zabalování zůstává součástí světa i dlouho poté, co její členové již vymizeli. V tomto smyslu práce společnosti s prostorem představuje odkaz pro historii...“¹

Japonský příklad, jenž je předmětem této studie, by rád nastavil pomyslné zrcadlo jednotlivým prezentovaným evropským příkladům pojetí prostoru a posloužil tak jako vhléd do jiné a další možnosti jeho utváření a percepce. Tato země ostatně bývala, a je i dnes, častým a lákavým předmětem zájmu evropské historiografie, která – orientována převážně na dějiny Západu – při pohledu za hranice kontinentu často stáčela svoji pozornost právě na vzdálené a exotické Japonsko.

Předkládaná studie se snaží podat povšechný obraz současného japonského prostoru a jeho vnímání. Z toho důvodu se nezaměřuje pouze na jeden vybraný fenomén či typ prostoru, nýbrž pracuje s pojmem na několika rovinách a člení jej do několika kategorií. Z časového hlediska se jedná vždy o japonský prostor současnosti, o které se hovoří jako o době postmoderní.² Konkrétně jde o několik vybraných typů prostoru: prostor geografický (příroda a krajina), prostor sociální (prostor japonského domu, prostor vesnic, městský prostor), prostor kulturní (památky a dědictví), pamětní prostor (na příkladu města Hirošimy) a rovněž prostor v jeho časové dimenzi, tedy otázka vnímání času.

Geografický typ prostoru poskytuje základ pro zkoumání interakcí mezi geografickým prostředím a kulturou. V rámci této kategorie se výklad zaměřuje na popis přírodního

¹ J. Hendry, *Wrapping Culture. Politeness, Presentation, and Power in Japan and Other Societies*, Oxford 1993, s. 13. V anglickém originále: „Through the wrapping of space, a people becomes a civilization, and the wrapping which they create remains to impress the world long after the peoples themselves have disappeared. This is the legacy left for history...“

² Postmoderní doba a kultura v Japonsku se datuje od osmdesátých let 20. století. Viz L. Morton, *Modern Japanese Culture. The Insider View*, Oxford 2003, s. 36.

rázu Japonska a jeho vnímání Japonci, na to, jaké hodnoty mu, jakožto přírodě, bývají připisovány a jak je samotná příroda interpretována. Pozornost je věnována rovněž japonské krajině. Tou se zde míní kulturně utvářené životní prostředí, kulturou přetvářená příroda. V tomto smyslu sem spadá např. i podoba městské sítě, rurálních oblastí, hustota zalidnění apod., ostatně jakékoli lidské zásahy do přírody.

Kategorie prostoru ve vztahu k času odkazuje na problém prostoru a dění, které k němu neodmyslitelně patří. Dění v prostoru se bytostně odehrává v nějakém čase, časoprostorové představy proto jsou jedním z dalších důležitých témat. Samotná otázka vnímání času či přístupu k minulosti znovu poukáže na kulturní odlišnosti a kulturní varianty daných představ.

Prostor sociální, jenž je místem společenského dění, je rovněž předmětem našeho zájmu. Nastíněna je otázka veřejného prostoru na příkladu utváření, podoby a vnímání prostoru městského. Do kontrastu k veřejnému městskému prostoru stavíme pojednání o soukromém prostoru na příkladu japonského domu. Jako opozice k městskému prostoru bývá často uváděn prostor vesnice či venkova, i o něm je v příspěvku pojednáno.

Kulturní prostor je vnímán jako typ prostoru, který obsahuje kulturní, potažmo i přírodní dědictví, jinými slovy: zahrnuje památky, jež odkazují na zprostorovělé kulturní hodnoty a normy. V centru zájmu se ocitnou takové otázky, jako je pojetí a podoba dědictví (památek) a hodnoty mu připisované. Na příkladu města Hirošimy je představen typ prostoru utvářeného pamětí a veřejnou historií. Případová studie ukáže, jakými způsoby mohou prostorové strategie udržovat povědomí o minulosti a historii.

Je zřejmé, že předkládaná typologie prostoru nemůže být ani zdaleka vyčerpávající. V první části se příspěvek pohybuje v obecné rovině a poskytuje co možná nejširší rámec pro pochopení japonského prostoru v jeho základních atributech. Tato část, využívající především antropologické přístupy, poskytuje základní rámec a kontext pro část následující, která se snaží o detailnější a podrobnější vhléd na základě jednoho specifického vybraného typu prostoru – Hirošimy jakožto pamětního místa. Pro práci s tímto tématem byla zvolena metoda případové studie, která zkoumá fenomén v jeho bezprostředním kontextu. Přístup se zaměřuje na detailní popis a osvětlení jednoho vybraného fenoménu, který může být považován buď za příklad typický, nebo signifikantní. Město Hirošima, které bylo svědkem prvního atomového útoku v dějinách, lze vnímat jako případ vysloveně ojedinělý.

Myšlenka pamětního místa se do určité míry inspiruje konceptem míst paměti francouzského historika Pierra Nory³, a to především tím, že předpokládá, že tato místa nepředstavují minulost samu o sobě, nýbrž že o minulosti vypráví, a tudíž se stávají předmětem studia historické narace. Jakožto místa zástupná a symbolická manifestují veřejné přijímání minulosti, jež představuje širokou škálu sahající od archivů a muzeí, přes architektonická místa až po různé oslavy, učebnice atd. Pamětní místa jsou pro účely studie vnímána především jako odraz veřejného využívání historie. Pro otázky přístupu

³ P. Nora, Mezi pamětí a historií (problematika míst), in: *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*, (CEFRES 13/1998), s. 7–33.

k minulosti a historii a způsobů jejich prezentace jsou přínosné zejména práce Maurice Halbwachse⁴ a Jana Assmana⁵.

Díky svému dlouhodobému pobytu v Japonsku jsem měla možnost být s japonským prostorem v přímém kontaktu.⁶ Studované jevy jsem si mohla bezprostředně ověřit v praxi a leckteré aspekty odvodit „z terénu“. Článek se rovněž opírá o výběrovou odbornou literaturu z oblasti japonských studií, se kterou dává do korelace vypočítávané skutečnosti. Pramennou literaturu k tomuto textu představují očitá svědectví atomového útoku na Hirošimu, jejichž elektronizovaná databáze se nachází v národním památníku obětem atomové bomby (*kokuritsu hiroshima genbaku shibotsusha tsuitoo heiwa kinenkan*) v Hirošimě.⁷ Pro účely případové studie byly využity i propagační materiály, brožury, průvodce městem apod. K pramenným zdrojům je třeba zařadit rovněž obrazové materiály či muzejní instalace, které jsem měla možnost shlédnout.

Geografický prostor: příroda a krajina

Současný geografický prostor Japonska je tvořen řetězcem ostrovů, izolovaných od ostatních zemí mořem a oceánem. Jeho čtyři největší ostrovy se nazývají (od severu k jihu) Hokkaidó, Honšú, Šikoku a Kjúšú a dále k němu patří nespočetné množství menších až úplně malých ostrovů, jak v bezprostřední blízkosti, tak i ve velké vzdálenosti, jako například známá Okinawa. Viditelně největším a suverénně nejlidnatějším z ostrovů je Honšú, který má velmi protáhlý tvar, připomínající doprava zkosené písmeno i. Díky tomuto tvaru je délka jeho pobřeží značná a nejbližší místo ve vnitrozemí se nalézá v maximální vzdálenosti zhruba 100 kilometrů od moře.⁸ Pobřeží tak představuje velmi důležitý prostorový prvek v geografii Japonska. Osm z deseti nejlidnatějších japonských měst, nevyjímaje hlavní město Tokio, leží na pobřeží a figurují jako významná přístavní města, neboť převážná část vývozu probíhá stále po moři.⁹ K pobřežní krajině neodmyslitelně patří i bezpočet menších přístavů a rybářských vesniček.¹⁰ Moře obklopující Japonsko ze všech stran je pro Japonce také důležitým zdrojem potravy.¹¹

⁴ M. Halbwachs, *Kolektivní paměť*, Praha 2010. Halbwachs, považovaný za zakladatelskou osobnost diskurzu kolektivní paměti, hovoří zejména o společenské podmíněnosti paměti. Vzpomínky na minulost se podle něj odvíjejí od komunikace a interakce v rámci společnosti a skupin, protože se paměť formuje na kolektivní úrovni.

⁵ J. Assman, *Kultura a paměť*, Praha 2001. Assman se drží pojmů kulturní a komunikativní paměť. Kulturní paměť definuje jako charakteristickou pro vzpomínky na dávnou minulost, pro kterou je typická vysoká míra institucionalizace (vypravěči, historici apod.) a materiální zakotvení (památníky, hrobky atd.). Naopak komunikativní paměť odkazuje k nedávným událostem (sahá do 3. až 4. generace nazpět), a jelikož jejími nositeli jsou všichni členové společnosti, charakterizuje ji jako živou, spočívající v promluvách, předsudcích aj.

⁶ Roční kurz japonštiny na jazykové škole Shibuya v Tokiu jsem absolvovala 2009–2010, z tohoto období také pocházejí záznamy mých etnologických pozorování.

⁷ Oficiální webové stránky památníku: <http://www.hiro-tsuitokinenkan.go.jp/index.php>.

⁸ Celková délka pobřeží činí téměř 3000 km. Viz L. Boháčková, V. Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, Praha 1987, s. 13.

⁹ M. Collcutt (ed.), *Svět Japonska*, Praha 1997, s. 17.

¹⁰ Tamtéž, s. 16.

¹¹ Pobřežní vody jsou bohaté na ryby, korýše a mořské řasy, jež jsou nedílnou součástí japonského jídelníčku. Viz Collcutt, *Svět Japonska*, s. 16.

Stejně jako moře jsou charakteristickým prostorovým krajinným prvkem Japonska hory, které zauímají více než tři čtvrtiny jeho území.¹² Pro Japonce jsou hory posvátné a tvoří důležitou složku šintoistického posvátna. Jde o sakrální prostor, kde sídlí některá božstva, a hora je tak považována za místo, kde je možné oslovit *kami* (šintoistické božstvo) a věnovat se duchovní meditaci.¹³ Nejposvátnější horou je Fudži.¹⁴ Ta je zároveň nejvyšší horou Japonska, a jelikož se v jejím bezprostředním okolí nenalézají žádné další horské vrcholky, vyrůstá ze země jakoby osamoceně. Pro svůj vulkanický původ není zalesněná, protože působí ojedinělým a majestátním dojmem. Hora Fudži je zároveň jedním z nejdůležitějších poutních míst. Říká se, že každý Japonec by měl alespoň jednou za život na tuto posvátnou horu, sídlo bohů, vystoupit. V letní sezóně, kdy je doba pro dosažení vrcholu nejpříznivější, je toto místo doslova plné poutníků. Hora Fudži je jedním z nejčastějších motivů krajinomaleb a vůbec nejrůznějších výtvarných ztvárnění, častým motivem pohlednic, je zobrazena na bankovkách a známkách a lze říci, že jde o jeden z nejtýpčtějších a nejcharakterističtějších japonských národních symbolů.

V oblasti hor a podhůří se nalézají takzvané *onseny* (lázeňská/koupací zařízení s termálním pramenem), které jsou s tímto typem prostoru úzce spjaty (nejstarší onseny vznikly před 3000 lety). Protože je Japonsko vulkanicky aktivní zemí, najdeme po celém jeho území na tisíce onsenů, které jsou často zachycovány při zobrazování horské krajiny. Původně byla většina z nich venkovního typu, ovšem v současné době převažují onseny zastřešené. Onseny měly původně velmi důležitou praktickou funkci – působily jako veřejné umývárny – a částečně ji plní dodnes. Někteří obyvatelé starých domů bez koupelen je stále využívají, jiným slouží spíše k rekreaci. Z těch nejvyhlášenějších se staly známé a hojně navštěvované turistické destinace, kam o své dovolené míří značný počet Japonců. Navíc fakt, že voda v japonské kultuře představuje prostředek rituální čistoty, zvýrazňuje význam těchto míst.¹⁵

Japonské hory jsou hustě zalesněné.¹⁶ Lesy pokrývají asi 70 % území, což je číslo, které vysoko převyšuje světový průměr a je srovnatelné s údaji platnými například pro Skandinávii.¹⁷ Ke stromům Japonci chovají nábožný vztah, neboť v nich sídlí většina šintoistických božstev *kami*.¹⁸ Z tohoto důvodu bývají svatyně obklopeny stromy a háji, ve městech alespoň stromky v květináčích. Velmi staré a posvátné stromy bývají označeny tím způsobem, že jsou opásány bílým mohutným provazem *shimenawa*. Obdobně je tomu i v případě obřích kamenů. Mezi nejrozšířenější stromy a rostliny s velkým symbolickým významem patří borovice, slivoň, broskvoň, bambus, orchidej, lotos,

¹² Boháčková, Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, s. 17.

¹³ B. Knotková-Čapková (ed.), *Základy asijských náboženství II*, Praha 2005, s. 116n.

¹⁴ Uctívá se zde Konohana Sakujahime no Mikoto, partnerka dědečka prvního císaře Ninigi no Mikoto. Viz Knotková-Čapková, *Základy asijských náboženství II*, s. 117.

¹⁵ Boháčková, Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, s. 100.

¹⁶ Způsob zalesnění se s ohledem na čas měnil. Vzhledem k hornatému charakteru země bylo původně celé Japonsko hustě zalesněno. Ovšem pole, na kterých se pěstovala rýže a další plodiny, začala být získávána vypalováním lesů, a tak postupem doby vytlačila rýžová pole lesy nejprve ze všech planin a poté začala stoupat až do nižších okrajů hor. Postupně pak byly lesy uměle obnovovány, což ovlivnilo jejich ráz, neboť se při výsadbě dávala přednost jehličnanům, zejména japonskému cypřiši a borovicím. Viz Boháčková, Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, s. 19; Collcott, *Svět Japonska*, s. 15.

¹⁷ Collcutt, *Svět Japonska*, s. 14.

¹⁸ Boháčková, Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, s. 299; Knotková-Čapková, *Základy asijských náboženství II*, s. 116n.

pivoňka a javor.¹⁹ Zvláštní postavení mezi kvetoucími stromy má sakura, symbolizující pomíjivost věcí a rychle prchající čas. V očích Japonců patří k nejkrásnějším stromům a v době, kdy kvetou, tráví mnoho Japonců volný čas v místech, kde se rozkvetlé sakury nalézají. Především v parcích, pod rozkvetlými stromy, se pořádají několikahodinová společenská setkání známá jako *hanami* (což v doslovném překladu znamená pozorování květů). Přátelé, rodina, kolegové, i celé firmy se scházejí k neformálnímu typu setkání s připraveným občerstvením a zábavou. V jarním období tak tento typ prostoru nabývá své důležitosti.

Ríční síť je v Japonsku hustá, řeky bývají krátké, prudké a většinou nesplavné.²⁰ Také řeky jakožto součást hor mohou být součástí posvátna a příbytkem božstev. V blízkosti vodopádů bývají nezdávka postaveny menší horské typy svatýň a pod vodopádem se uskutečňují rozličné rituální praktiky, sloužící k očištným účelům. K řekám také neodmyslitelně patří mosty, které jsou při pohledu na řeku výrazným prvkem.

Vzhledem k tomu, že je převážná část Japonska hornatá, zabírají terasovité a mírně zvlněné nížiny jeho menší část. Pro osídlení, zemědělství a průmyslový rozvoj jsou tak ponechána údolí řek a pobřežní planiny ve tvaru vějíře, které tvoří necelou čtvrtinu japonského území, což vede k velké koncentraci měst a průmyslu v pásu podél tichomořského pobřeží od Tokia po Ósaku a podél Vnitřního moře.²¹ V nížinách dnes žije přes 75 % obyvatel Japonska, pro něž představuje nížinný typ prostoru spolu s výhledem na hory (případně na moře) každodenní pohled (i když pro ty, kteří žijí ve velkoměstech s hustou zastáveností prostoru, může být tento pohled značně omezen).²² K obrazu nížin patří rýžová pole a políčka, často zaujímající jakýkoliv volný kus nezastavěné půdy mimo hustě zabydlené oblasti. Role rýže je v japonské kultuře a tradicích stále velmi silná. I na císařských pozemcích v Tokiu najdeme symbolické rýžové pole, jehož úrodu císař každoročně požehná. Rýže bývá spolu s rýžovým vínem (*sake*) jedním z nejtypičtějších a nejčastějších obětí, jak v prostorách buddhistických chrámů, tak šintoistických svatýň, kde má své pevné místo.

Nutno dodat, že prostor nížin není přírodou v silném slova smyslu, nýbrž jde především o krajinný typ prostoru, který, jak již bylo zmiňováno, je pojímán jako kulturou přetvářená příroda, člověkem utvářené životní prostředí. Fakt, že Japonsko je spíše menší, ovšem hustě obydlenou zemí, se odráží v krátkých vzdálenostech, které oddělují jednotlivé sídelní útvary. Jelikož bývají nížiny hustě posety městy a vesnicemi, tvoří zpravidla táhlou obydlenou oblast bez ostrých hranic, místy prostoupenou rýžovými poli či jinými zemědělskými plochami.

Japonsko patří se 127 miliony obyvatel mezi nejlidnatější státy světa. Údaj o hustotě obyvatel – 337 obyv./km² – je sice nižší než například v Belgii či Nizozemí, je nutné ovšem přihlídnout ke způsobu rozmístění obyvatelstva. Vzhledem k tomu, že většinu území tvoří hory (¾), které jsou z větší části neobydlené, je k osídlení využitelná pouze jedna čtvrtina území, skutečná hustota obyvatel je tedy zřetelně vyšší. K obrazu dnešní-

¹⁹ V. Hrdličková, Příroda v umění, umění v přírodě, *Kokoro, časopis česko-japonské společnosti*, jaro 2005, zvláštní číslo, s. 19.

²⁰ Boháčková, Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, s. 17.

²¹ Collcutt, *Svět Japonska*, s. 12.

²² Tamtéž, s. 20.

ho japonského žitého prostoru jednoznačně patří vysoká koncentrace lidí, přelidněnost a život v davu. Pro urbánní oblasti, v nichž žije na 66 % obyvatel, to platí obzvláště.²³

Obr. 1: Pohled z hory Takao na tokijskou aglomeraci. Hora se nachází 50 km západně od Tokia. Podle odhadů OSN z roku 2007 zaujímá tokijská metropole plochu o 13 500 km² s počtem 36 milionů obyvatel. Jedná se o nejlidnatější metropolitní oblast světa. Na fotografii si lze všimnout přechodu mezi neobyvatelnými horami a hustě obydlenou nížinou.

Zdroj: archiv autorky

Zvláštní krajinný typ prostoru představuje fenomén japonské zahrady. Japonské umění zahrad má své kořeny hluboko v minulosti. Slovo zahrada, v japonštině *niwa*, původně znamenalo shromaždiště bohů.²⁴ Japonské zahrady jsou tak místem, kde má člověk možnost vejít do dialogu nejen s přírodou, ale potažmo i s bohy. Jelikož se zahrady skládají z přírodních útvarů, které samy o sobě jsou manifestací božských sil a přítomnosti bohů, jsou zahrada a náboženství v Japonsku v úzkém vztahu.²⁵ Takováto idea zahrady se značně liší od evropských představ, kde jsou dnes zahrady vnímány především jako místo pro venkovní aktivity. Originálním způsobem interpretuje japonské umění zahrad Joy Hendryová, která japonské zahrady vnímá jako kulturní interpretaci přírody, jež zabaluje a krotí divokou přírodu, zachycující a zobrazující ji v miniaturní podobě.²⁶ Těmto tvrže-

²³ Údaje jsou použity ze statistik OSN, viz www.data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=Japan#Summary (ze dne 6. 4. 2011). Data o počtu obyvatel a hustotě osídlení jsou z roku 2008, údaj o procentuálním počtu obyvatel urbánních oblastí pochází z roku 2007.

²⁴ S. Goto, *The Japanese Garden*, New York 2003, s. 2.

²⁵ Boháčková, Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, s. 314.

²⁶ J. Hendry, *The Orient Strikes Back. A Global View of Cultural Display*, s. 11.

Obr. 2: Menší horský typ svatyně v blízkosti hory Takao. Na fotografii je zachycena žena praktikující očistný rituál u vodopádu, typické je označení posvátných míst speciálními pletenými lany *shimenawa* a proužky bílého papíru *shime*.

Zdroj: archiv autorky

ním by mohlo odpovídat i japonské umění tzv. bonsají (šlechtění stromků v miniaturní podobě), jejichž vzhled má napodobovat tvary velkých stromů v přírodě.

Z ústředních námětů krajinomaleb, velmi oblíbených v japonském umění, či například z námětů fotografií přírody můžeme usuzovat na nejtypičtější přírodní ráz a útvary, které hrají centrální úlohu v představách Japonců o přírodním a krajinném prostoru. Byly by jimi hory, se zvláštním zřetelem na horu Fudži, moře a pobřeží, vodopády, řeky s mosty, bambusový háj, horský les, sakury či japonský typ zahrad.

Japonci mají silný vztah k přírodě, což vyplývá z představ, které přírodu spojují s bohy a božskými silami (v japonštině *kami*). Víra v *kami* je součástí každodenního života a základní myšlenka původního náboženství šintoismu (víra v *kami*) spočívá v rovině mystických rituálů, přírodních jevů a sounáležitosti s přírodou.²⁷ Příroda tak představuje posvátný typ prostoru, v němž má člověk možnost setkat se s *kami*. Šintoismus definuje *kami* jako cokoliv spirituálního a nadřazeného lidem. Jedná se o jakoukoli formu existence, která se vyznačuje nějakou významnou kvalitou, např. slunce, voda, stromy a jiné přírodní fenomény. Božstva šintoismu, nazývána *kami*, mohou být rozdělena do tří kategorií, přičemž vedle skupiny lidských bohů (hrdinové, géniové, mudrci) a bohů abstraktních sil (bohové plodnosti, kreativity apod.) sem patří i významná skupina přírodních božstev, která reprezentují mnohé již zmiňované přírodní útvary, jako např. hory, moře, vodstvo, zvířata či rostliny.²⁸

Pojetí času (prostor v čase)

Na rozdíl od západního lineárního pojetí času, jenž představuje pomyslnou úsečku, která je ukotvena v počátku a směřuje ke svému konci, lze japonské vnímání prostorového běhu v čase vnímat jako přímku (kruh), na níž nelze určit ani počátek času, ani jeho konec, ani to, který ze dvou dějů předcházal.²⁹ V japonském případě se spíše jedná o cyklické pojetí času, což koresponduje s náboženskými představami šintoismu a buddhismu. Čas lze vnímat jako neomezený a nepřetržitý koloběh událostí. Plynutí času se nevyznačuje kauzálními souvislostmi v tradičním duchu západní kultury a filozofie, tudíž se může evropskému pozorovateli jevit jako neřízený tok bez pevných bodů, bez kterých pro něj není příliš dobře myslitelná strukturace času. Čas se jakoby odehrává na úrovni přítomného okamžiku a časová osa (kruh) se skládá z neustálého a nekončícího počtu přítomností. Takovéto potlačení procesního vyjádření je příčinou toho, že se pak samotný dějinný proces jeví jako nekonečný sled přítomností, které nemají žádný vztah k minulosti ani budoucnosti.³⁰

Japanolog Jan Sýkora ve svém článku *Společnost na rozcestí. Zdroje japonské identity* zdůrazňuje myšlenku literárního kritika Kato Shyuichiho, že Japonci jsou národ, který žije v časoprostorových dimenzích „právě teď“ a „právě tady“.³¹ Vnímání prostoru a času se ve svém základě odehrává v kategorii tady a teď, což znamená, že prostor a dění

²⁷ Knotková-Čapková, *Základy asijských náboženství II*, s. 116.

²⁸ Goto, *The Japanese Garden*, s. 9.

²⁹ J. Sýkora, *Společnost na rozcestí. Zdroje japonské kultury, Dějiny a současnost* 7/2006, s. 41n.

³⁰ Tamtéž, s. 42.

³¹ Tamtéž, s. 41.

v něm jsou vnímány na úrovni okamžiku, který jsme schopni obsáhnout v paměti. Je to přítomnost, zachycení okamžiku a přítomného prostoru, které představují základní atributy japonského vnímání časoprostorových konstant. To, co bylo a co bude, je pod rozhodujícím vlivem toho, co je teď, odsunuto do pozadí. Právě toto vnímání přítomnosti v její jednotlivosti zapřičiňuje onu zmiňovanou odlišnost od Západu, ono potlačení procesního vyjádření, kauzálních vztahů a vnímání dějin nikoli jako celku. Spíše než na logiku dějinného procesu se Japonci orientují na detaily jednotlivosti. V lidovém pojetí pak historické události nemusí být interpretovány jako výsledek kauzálních souvislostí, nýbrž v nich může být patrná určitá spontánnost, vystupující jaksi nahodile ve své jedinečnosti, bývají vnímány prizmatem přítomného okamžiku. Naproti tomu v případě historické vědy se dnes v Japonsku běžně aplikuje logika kauzálních závislostí a historické procesy a události se interpretují podle kauzálního vzoru.

Lidové interpretace historických událostí jakožto osudu (pod vlivem buddhismu a jeho karmanového zákona o odplatě činů) říkají, že vše, co se děje, je výsledkem dřívější příčiny a vyvolává další následky.³² Osud, ocitající se v koloběhu času, se může kdykoliv spontánně projevit jakožto následek dřívější příčiny. Zde je třeba hledat původ tvrzení některých Japonců, že svržení atomových bomb na Hirošimu bylo následkem toho, že Japonsko začalo válku, která byla špatná, a proto zlo, které tato válka způsobila, se vrátilo a obrátilo proti Japonsku v podobě atomové bomby, která je tak z tohoto pohledu brána jako trest.

Dnes je minulost v podobě populární historie a zábavního typu historie v Japonsku součástí každodenního života. Jako příklady lze uvést historické televizní seriály, historické romány a příběhy, muzejní expozice či oblíbené *teema paaku* (historické zábavní parky). Zdá se ovšem, že ona posedlost historií a tzv. boom paměti, jeden ze současných fenoménů identifikovaných západní společností, tu dosahuje skromnějších rozměrů. Za velmi populární historický obraz a motiv se považuje období Edo, doba tokugawských šógunů (1603–1867), s důrazem na samurajskou kulturu.

Skrze myšlenky šintoismu a buddhismu se časoprostorové konstanty lidského bytí zdají být otevřené a nedefinované. Vše je v neustálém pohybu a podléhá změně. Díky tomuto nepřetržitému a proměnlivému toku času a prostoru je svět vnímán jako svět pomíjivý, *ukiyo*. Pomíjivost světa představuje jedno z ústředních témat japonské společnosti. Zachycovat ji mají například známé japonské dřevotisky *ukiyo-e* (obrazy prchavého světa). V tomto světle je možné interpretovat i proslulou japonskou zálibu ve fotografii – jako snahu o zachycení okamžiku, snahu fixovat stav věcí, jež jsou pomíjivé.

Osobní čas

Ve věci osobního času/časoprostoru, ve smyslu životního cyklu jedince, docházelo a dochází v japonské kultuře díky rozličným institucím moderní společnosti a rovněž díky delší průměrné délce života k významným proměnám. Mezi nejvýznamnější rituální přechody se dnes řadí narození, nástup do školy, svatba, dosažení stáří (60. rok života) a smrt. Pro ženy mezi ně navíc patří porod prvního dítěte.

³² Boháčková, Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, s. 107.

Jedinec je symbolicky uveden do společnosti a představen bohům v místní šintoistické svatyni měsíc po narození. Měsíc proto, že prvních třicet dnů se tradičně pokládá za nebezpečné období nejistoty, kdy duše dítěte není ještě pevně ukotvena v jeho těle.³³ Pod vlivem moderního školního systému jsou pokládány za jedny z dalších důležitých rituálních přechodů nástup do školy a její zakončení. Dospělosti dosahuje jedinec ve věku 20 let. Na druhé lednové pondělí v roce připadá Den dospělosti (*seijin no hi*), kdy místní zastupitelství pořádá pro dvacetileté setkání, symbolický akt vstupu mezi dospělé.

Do svatby, či do doby než jedinec dosáhne určitého věku, kdy se pokládá za vhodné, aby se usadil, mívají mladí Japonci značnou volnost a jejich rodiny bývají zpravidla tolerantní k jejich případnému neobvyklému životnímu stylu, cestování či ke změnám profese. Po nějaký čas se pohyboval tento věk kolem 24. roku života ženy a 27. roku života muže. Tato věková hranice, kdy se od jedince čeká, že se usadí a ožení či provdá, se ovšem v poslední době zvyšuje.³⁴

Obr. 3: Tradiční svatební obřad ve svatyni *Itsukushima* na ostrově *Miyajima*, vzdáleného přibližně 30 km od Hirošimy. Jedná se o jednu z nejvýznamnějších šintoistických svatyní, jež je zapsána na Seznamu národního kulturního dědictví i na Seznamu světového dědictví UNESCO. Po pravé straně vidíme nevěstu a za stoly její rodinu, na opačné straně se nachází ženich a jeho rodina, uprostřed oddávající šintoistický kněz.

Zdroj: archiv autorky

³³ J. F. Embree, *A Japanese Village*, London 1998, s. 137.

³⁴ J. Hendry, *Understanding Japanese Society*, London 1995, s. 138.

Jednou z nejvýznamnějších životních událostí jedince je svatba. Od muže se tradičně očekává, že bude po svatbě většinu času trávit v pracovním prostoru, zpravidla mimo domácnost, kdežto žena v prostoru domácnosti a sousedství. Od žen se zpravidla čeká, že se vzdají svého zaměstnání, aby převzaly starost o domácnost či přispěly zájmům manželovy rodiny. Ženy ve městech si ovšem ve stoupající míře, především když děti začnou chodit do školy, nachází alespoň částečná zaměstnání.³⁵

Během středního věku jsou jedinými význačnými událostmi 33. rok pro ženy a 41. či 42. rok pro muže. Má se za to, že lidem v těchto letech hrozí nebezpečí. O tomto období se mluví jako o kalamitním věku, v japonštině k tomu odkazuje pojem *yakudoshi*.³⁶

Významný přechod představuje 60. rok života. Opět se zde objevuje cyklické vnímání času. Podle čínského kalendáře v 60. roce života jeden životní cyklus dochází naplnění a 61. rokem začíná nový životní cyklus, jenž představuje stáří.³⁷ Z toho důvodu se tradičně odchází do důchodu v šedesáti, ale i to se v současnosti pod vlivem ekonomické situace často mění. V některých oblastech pak 60. rok života představuje věk, kdy se předává domácnost další generaci. O období stáří se má obecně za to, že s sebou přináší závislost na dětech a v tomto věku jak muži, tak ženy mají tendenci být více individualističtí.³⁸

Sociální prostor: kulturní vzory pro organizaci a vnímání prostoru

Japonsko se vyznačuje etnickou homogenitou obyvatelstva, pro které je příznačné situační chování a skupinová orientace.³⁹ Stále aktuální se jeví na úrovni rodiny tradiční představa zděděného prostoru po předcích. Proto se její příslušníci cítí být vůči prostoru, předávanému z generace na generaci, zodpovědny za jeho uchování a prosperitu. K místu původu tak Japonce váže silné pouto.

V otázce vnímání prostoru se důraz na hloubku skrze centrum, které je vnímatelné, ovšem nikoli přístupné, jeví jako jeden z ústředních momentů.⁴⁰ V samotném centru hlavního města se nachází císařský palác, který ovšem není ani přístupný, ani exponovaný a kvůli umístění za velkou zdí není ani vidět. Kolem paláce se rozprostírají rozlehlé zahrady a pozemky, jež jsou neobydlené a téměř nezastavěné, oddělené od zbytku města vodním příkopem. Celková rozloha tohoto komplexu činí 7,4 km² a jedná se tak, v kontextu centrálního městského prostoru, o značně velkou plochu, která má ryze ojedinělý charakter a kterou lze pro její nezabydlenost a nízkou návštěvnost vnímat do značné

³⁵ Tamtéž, s. 138n.

³⁶ Tamtéž, s. 142.

³⁷ Tamtéž, s. 143.

³⁸ Embree, *A Japanese Village*, s. 159.

³⁹ A. Líman, Země, kde není radno být ženou? Japonské stereotypy a jejich kořeny, *Dějiny a současnost* 7/2006, s. 31. Co do počtu představují „zanedbatelnou“ etnickou menšinu Ainové, původní obyvatelé severovýchodní části ostrova Honšú a celého Hokkaida. Japonská vláda uznala existenci Ainů teprve roku 1987 a až roku 1997 přijal japonský parlament zákon o etnické menšině Ainů, který ovšem nevyřešil základní problém jejich zrovnoprávnění jako etnika v rovině politické a ekonomické, z čehož Jan Sýkora usuzuje na chování Japonska jako čistě monoetnické a vnitřně uzavřené země – viz Sýkora, Společnost na rozcestí, s. 43.

⁴⁰ M. Eliade, *Mýtus o věčném návratu*, Praha, 2009, s. 22. Eliade se věnuje symbolice středu a říká, že střed je zónou posvátnosti a absolutní reality. Tato symbolika podle něj přežívala i na Západě, až na samý práh moderní doby.

míry jako prázdný prostor. Obrazně řečeno: centrum Tokia představuje vnímatelné nic, které je nedefinované. Proto je centrum nepřístupné, protože je prázdné.⁴¹ Obdobným způsobem můžeme tento fenomén ilustrovat na příkladu tradičního uspořádání japonského pokoje, v jehož centru se většinou nic nenachází. Při typickém uspořádání pokrmu do několika menších misek či na podnose, rozčleněném do několika přihrádek, není ani jedna z misek či přihrádek v centru. Platí to rovněž pro uspořádání japonských zahrad, které se jeví jako asymetrický souhrn obklopující přírody. Namísto priority centra se tak zdá být přednějším souhrn jednotlivých částí.⁴²

Zproštění významu centra implikuje řadu dalších důležitých aspektů japonské kultury a vnímání prostoru. Znamená to například, že centrum, vnitřek, neovládá a v silném slova smyslu neřídí to, co je vně, vnějšek. Jelikož vnitřek je nedefinovaným prostorem, jak bylo ukázáno na příkladu centra Tokia, celková vize, kterou poskytuje, je tak bez komentáře, popisu či vymezení, tedy bez konkrétně daného významu.⁴³ To může být pro západní chápání, které se snaží vše opatřovat významy, obtížně pochopitelné.

Mezi základní společensko-prostorové kategorie, které se odvíjí od velikosti prostoru, patří domácnost, sousedství, obec (město, vesnice), národ/stát. Nejblíže a nejdůležitějším prostorem jedince je domácnost, rodinný prostor, od něhož jsou odstupňovány, co do vzdálenosti, další vrstvy. V bezprostřední blízkosti domácnosti se ocitá sousedství, které přechází v obec, až posléze celý národ/stát zahrnuje soubor všech obcí. V japonském prostoru najdeme ostré dělení na sféry „uvnitř“ a „vně“, na „blízké“ a „vzdálené“. Sýkora hovoří o tzv. „blízkém vnějšku“, který se nachází vně dané komunity, nicméně do jisté míry koresponduje s pravidly vnitřního světa (např. vedlejší ves či město), a o „vzdáleném vnějšku“, kde vnitřní pravidla již neplatí, nebo se předpokládá, že neplatí (např. cizí země).⁴⁴

Prostor japonského domu

V otázce japonských představ prostoru, odrážejících se v architektuře, bych opět vzpomenu v úvodu již zmiňovaný koncept prostorového zabalování (*spatial wrapping*, Joy Hendryová). Z tohoto úhlu pohledu lze budovy vnímat jako typ prostorového zabalování, jenž slouží k vytváření a organizaci prázdného prostoru. Japonský typ zabalování prostoru, ve smyslu dávání mu podoby, v sobě zahrnuje několik vrstev, přičemž každá má svůj význam. Tento princip lze pozorovat i na příkladu domácího prostoru, jako jsou rodinné domy či byty, zahrady, paláce, ale i u veřejných budov, zvláště pak u posvátných míst, jako jsou svatyně a chrámy. Principu vrstvení si lze docela dobře všimnout na příkladu procházení japonským domem, kdy k pohybu vpřed, tedy k odkrývání jednotlivých vrstev, je zapotřebí vykonat různé jednotlivé kroky, rituály. Kupř. Japonci se před samotným vstupem do domu zouvají, vstupují na boso (bez přezůvek, které host většinou obdrží v uvítacím prostoru domu) do vnitřních prostor s rohožemi *tatami*, nacházejícími se zpravidla hlouběji v prostoru domu, apod.⁴⁵

⁴¹ R. Barthes, *Empire of Signs*, New York, 1982, s. 32.

⁴² Tamtéž, s. 22.

⁴³ Tamtéž, s. 32.

⁴⁴ Sýkora, *Společnost na rozcestí*, s. 42.

⁴⁵ Hendry, *Wrapping Culture*, s. 99.

Při utváření obydlených prostor hraje kvůli vysoké vlhkosti vzduchu značnou úlohu ventilace. Základní konstrukce japonského domu je proto lehká, s velkými otevřenými prostory. Tradičním stavebním materiálem bývá dřevo, hlína (pálené tašky, zdi) a ve vnitřních prostorách domu se jako tradiční materiál vyskytuje papír (při vykládání oken a posuvných stěn), bambus, rákos a sláma (na zemi položené rohože *tatami*). Základem tradiční japonské architektury je dřevěná kostra, složená z pilířů a příčných trámů, přičemž stěny neplní nosnou funkci a vytváří jen výplň této kostry.⁴⁶ Díky svému prostému stylu a materiálu se japonský dům nejeví tak masivní jako zděné konstrukce z kamene, jež se vyvinuly v Evropě. Vliv na jednoduchost staveb mohl do značné míry mít rovněž sintoismus, který si v architektuře klade za cíl prostotu a střídmost. Navíc se tento systém osvědčil při zemětřeseních. Jmenované principy a aspekty se ovšem týkají tradičních staveb a nutno dodat, že mnohé městské budovy se této koncepci v současnosti už vymykají.

Nedílnou součástí domu je rovněž zahrada, která je vnímána jako pokoj bez stropu.⁴⁷ Ve své podstatě se jedná o prostorové prodloužení obydleného prostoru, jenž ho má propojovat s přírodou. Jednotlivé pokoje vznikají roztríštěním většího prostoru na menší pomocí posuvných dveří (v japonštině *shoji* či *fusuma*), které mohou být kdykoliv vyjmuty, aby tak znovuvytvořily jeden velký prostor, což umožňuje zmiňovaný typ dřevěné konstrukce. Opět se tu nabízí představa otevřeného prostoru bez ostrých, fixně daných hranic. Tento proměnlivý stav rozložení prostoru, pokojů, je patrný především v závislosti na ročním období. V tradiční kompozici domu se navíc vnitřní prostory jeví jako vzdálenější od vnějších a posuvné dveře jakoby vnitřní prostory zabalovaly a chránily před vnějším.

Interiér tradičního japonského domu se jeví prázdně a vnitřek pokoje tvoří jakoby „nic“.⁴⁸ Projevuje se zde estetický ideál prázdnoty, který představuje tradiční esenci japonského domu a kterou by dnešní architekti nejspíše nazvali minimalismem. Jakmile cizinec vejde poprvé do japonského domu, to, co ho pravděpodobně udiví, bude prázdnota. Žádné obrazy zavěšené na zdi, koberce na zemi či mohutné závěsy a záclony. Prostor se proto jeví jako bezvýhradně účelový. Nábytek se zpravidla omezuje na nevelké skříňky, police, lehké jídelní a psací stolky apod. Jako zvláštnost může působit i to, že se vše jakoby odehrává při zemi. Na zemi se spí, jí, sedí či sleduje televize. Nábytek bývá zpravidla nižší, stoly mívají krátké nohy, židle, pokud se vyskytují, tak jen jejich opěrná část. Důležité místo v domácím prostoru zaujímá, pokud se v domě vyskytuje, buddhistický oltář, umístěný zpravidla na vyvýšeném místě, ve starších či větších domech má dokonce i vlastní pokoj.

Na rozdíl od západních domů, kde jsou v současnosti jednotlivé pokoje zpravidla rozděleny podle toho, jakému účelu slouží, a jejich pojmenování odráží tuto skutečnost (jídelna, koupelna, dětský pokoj, pracovna atd.), v řadě, ne-li ve většině japonských domů se stále uchovává tradiční koncept víceúčelového prostoru. Ta samá plocha slouží jak ke stravování, tak k sezení či spánku podle času, který je vymezen pro tu kterou aktivitu. Pro účely stravování a sezení se na dané ploše bude vyskytovat zpravidla nízký

⁴⁶ Boháčková, Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, s. 302.

⁴⁷ Goto, *The Japanese Garden*, s. 2.

⁴⁸ Boháčková, Winkelhöferová, *Vějíř a meč*, s. 302.

stůl bez židlí, v čase spánku se prostor vyklidí a rozloží se na stejném místě futon, matrace určené ke spánku. Opět platí, že ve velkých městech se pod vlivem moderních trendů tento tradiční koncept mění, nicméně víceúčelovost pokoje zůstává zpravidla zachována.

Posuvné stěny, vykládané nejčastěji neprůhledným papírem, či okna opatřená neprůhlednými závěsy dávají na srozuměnou, že prostor domácnosti, soukromý prostor, je prostorem uzavřeným, do kterého nemá být zvenčí vidět. Naopak je tomu v případě veřejných prostor, především v případě pracovního prostoru, který bývá značně odkrytý. Pro administrativní budovy je např. typické, že jednotlivé úseky, kanceláře, nejsou odděleny zdmi a vše tak splývá v jeden veliký otevřený prostor, při jehož procházení je návštěvníkovi odkryto téměř vše.

Prostor vesnic

Ideální typ vesnice představuje skupina domů obklopená rýžovými poli na pozadí horské scenerie, na jejímž úpatí je situována vesnická svatyně. Ve větší vzdálenosti, hlouběji v oblasti hor, nalezneme vnitřní svatyně. Takovýto obraz vesnického prostoru do značné míry kontrastuje s evropským vzorem seskupení domů kolem centrální oblasti, které zpravidla dominuje kostel.

Vesnice, v japonštině *mura*, představuje prostorovou jednotku tvořenou shlukem domů, přičemž každý z nich je organizován podle vlastního geografického a sociálního klíče.⁴⁹ Tyto separátní společenské jednotky jsou spojeny vesnickým úřadem (v japonštině *yakuba*), místní šintoistickou svatyní (*sonsha*), zemědělskými spolky, buddhistickým klášterem a často rovněž základní školou. K nejdůležitějším sjednocujícím institucím se řadí místní úřad, buddhistický klášter a šintoistická svatyně, ve které sídlí ochranné božstvo vesnice.⁵⁰

Většina místních jmen nese nějaký určitý význam. Zpravidla podle toho, kde se místo nachází, podle blízkých přírodních či společensko-kulturních prostor či podle toho, jaké aktivity se zde odehrávají.

Městský prostor

Zajímavé postřehy k problematice prostoru japonského města nabízí Roland Barthes, který prostor města charakterizuje jako prostor neutříděný.⁵¹ Při pohledu na mapu města vystoupí několik závažných odlišností. Zarážející je půdorys japonského města, jenž nejeví známky souměrnosti. Při snaze zorientovat se podle ulic pozorovatel zjistí, že drtivá většina z nich je bez názvu, jelikož se v Japonsku používají adresy číselné. Z toho je zřejmé, že orientace v prostoru japonského města se odehrává na jiném principu. Možnost

⁴⁹ Výraz *mura* se dnes nejčastěji překládá jako vesnice, původní význam však neoznačoval vesnici jakožto administrativně-správní jednotku, ale malé oddělené zemědělské komunity/společenství, která obhospodařovala určité území a která spojovala příslušnost ke stejnému božstvu. Tradiční vesnice představovala ohraničený, jasně vymezený a vnitřně uzavřený prostor. Viz Sýkora, Společnost na rozcestí, s. 42.

⁵⁰ Embree, *A Japanese Village*, s. 16n.

⁵¹ Barthes, *Empire of Signs*, s. 33.

poznání tohoto typu prostoru probíhá podle Barthesa na úrovni etnografické činnosti. Člověk se orientuje pomocí chůze, pozorování, zvyku a zkušenosti.⁵²

Obr. 4: Pohled na ulici ve městě Ósaka. V popředí se nacházejí tradiční japonské domy ze dřeva, za nimi moderní stavby. Na první pohled patrný stavební eklekticismus je typický pro mnoho současných japonských měst. Lze zaznamenat vedení kabelů nad ulicí kvůli zemětřesení. Člověk je tak městským prostorem obklopen nejen horizontálně, ale i vertikálně.

Zdroj: archiv autorky

V městském prostoru hrají velikou roli vlakové stanice, případně větší stanice metra, které plní nesčetné funkce a tvoří jeden z hlavních orientačních bodů, pomocí nichž se městský prostor čte.⁵³ V okolí stanic je zpravidla koncentrováno značné množství veřejných budov a služeb i velký počet pohostinských zařízení. Obecně se zdá, že platí pravidlo, čím větší a frekventovanější stanice, tím větší koncentrace veřejných budov a služeb kolem ní. Ty z největších pak často bývají mohutnými komplexy, kde se nalézají mnohé obchody a restaurace, často propojené s obchodními domy. Ve vztahu k pozici vlakové stanice/stanice metra se rovněž popisuje cesta, jak se dostat do bodu A, přičemž stanice většinou figuruje jako výchozí bod cesty.

Dalším důležitým orientačním bodem jsou v městském prostoru tzv. *kobany* (policejní budky), které se ve městech původně nacházely na každé křižovatce a jejichž koncentrace je dodnes značná. Nechybí v okolí stanic, na větších křižovatkách či na větších

⁵² Tamtéž, s. 34.

⁵³ Tamtéž, s. 38.

a rušných ulicích. Ve své podstatě se zdá, že operují na bázi informačního střediska. Zpravidla se jedná o malou místnost vybavenou pracovním stolem s velkou zarámovanou mapou okolí a mohutným adresářem a telefonním seznamem pro danou oblast. Policisté podávají informace o okolí a adresách a na mapě, na které je zakreslen každý jednotlivý dům v dané oblasti, ukazují a radí, jak se dostat na požadované místo. Na některých frekventovaných místech mívají připravené okopírované mapy menšího formátu, do kterých zakreslují požadovanou trasu. Při nepřehlednosti japonského města je orientace v něm pro člověka, kterému je určitý daný výsek neznámý, značně ztížena. Všudypřítomné tabule s mapou okolí a frekventované *kobany* tak představují záchytné body pro orientaci v městském prostoru.

Funkci důležitého orientačního bodu v městské krajině měly tradičně vedle bran také chrámy, svatyně či mosty. Stále patrné je to především v případě menších měst či vesnic. Ve velkých městech se to týká spíše jen zvlášť významných chrámů, svatyní, mostů či bran. Dnes je možné mezi orientační body městského prostoru zařadit také některé známé budovy, většinou pro jejich mohutný či jinak ojedinělý vzhled či účel (univerzita, televizní věž, muzeum, velké obchodní domy aj.).

Kulturní prostor: památky a dědictví

Hlavní funkci japonských památek se jeví vyvolávat pocit autenticity. Spolu s hodnotou tradice se zdá být hodnota autenticity ústřední, má například větší váhu než hodnota stáří. Typická evropská touha a nostalgie po starých stavbách, vesnicích či městech je většinou Japonců do značné míry cizí. Důležitější je, že si památka uchovává tradiční, autentický a historický ráz. Primárním cílem je zachytit historickou atmosféru a pocit autenticity. V praxi to znamená, že se od památky nutně neočekává, že bude desítky, stovky či tisíce let stará, ale především to, že si uchová svůj původní historický ráz a že se v ní, v případě vesnic či měst, žije podobně jako v minulosti. V samotném hodnocení památek hraje tedy jednu z hlavních rolí míra autenticity.⁵⁴

Obdobným způsobem je rovněž oceňována schopnost tvořit tradiční výrobky či architekturu i v moderní době a prostředí. Například historické stavby, jako jsou svatyně, bývají v souladu s šintoistickým konceptem čistoty pravidelně přestavovány, přičemž je dodržována dlouhá tradice původní technologie a materiálu dané stavby. Podobným způsobem může být vedena rekonstrukce i v jiných případech.

Důraz kladený na autenticitu lze ilustrovat na dvou vzájemně si podobných příkladech. V případě památníku v Hirošimě byla rozbombardovaná budova městské výstavní haly zachována v původním torzálním stavu, aby tak, co nejautentičtějším způsobem, zpřítomňovala minulost.⁵⁵ Další příklad představuje památník ničivého zemětřesení ve městě Kobe z roku 1995, v jehož rámci bylo ponecháno v původním stavu zemětřesením rozbořené přístavní molo. Autenticita v těchto případech představuje žitou historii, bezprostřední simulaci jiné dřívější doby. Japonský způsob vnímání a uchopení autenti-

⁵⁴ A. Vltček, Opravdová autenticita. Nová japonská historická města, A2 7/2008, s. 23.

⁵⁵ Budově se postupem doby začalo říkat *genbaku doomu* a od roku 1996 je zapsána na Seznamu světového dědictví UNESCO.

city se pohybuje v rovině významů jako je hodnověrnost a původnost, méně už se opírá o myšlenku reality či originálu.

Japonský pohled na dědictví a památky operuje rovněž s představou tzv. nehmotného dědictví. Například již zmiňovaný požadavek pravidelného přestavování svatyní vyžaduje uchování tradičních stavebních a řemeslných dovedností pro účely zachování stejné formy, ne však uchování stavby samé. Právě tyto schopnosti a dovednosti, nikoli pouze řemeslné či stavební, ale v nejširším slova smyslu tradiční, patří do rozsáhlé oblasti nehmotného dědictví. Nejen materiál sám o sobě představuje dědictví a doklad autenticity, nýbrž spolu s ním i způsob, který danému materiálu dává formu. Otázkou je, do jaké míry může důraz na tradici a autenticitu souviset s typickou japonskou úctou k předkům a prostoru po nich zděděném.

Mezi typické japonské architektonické památky lze zařadit nespočetné množství buddhistických chrámů a šintoistických svatyní, které by, co do počtu, pravděpodobně figurovaly na předním místě. Dále by to byly hrady, historické zahrady, rezidenční sídla, mosty a zastoupeny by byly i doly či některé technické památky. Výčet se zdá být v porovnání se Západem skromnější. Chybí zde například některé evropské typy architektonických památek, jako jsou náměstí, kašny, radnice, věže aj.

Šintoistické svatyně a buddhistické chrámy jako typická ukázka japonského prostoru kulturního dědictví se nesestávají pouze ze samotných budov, ale tento posvátný prostor

Obr. 5: Ukázka typické tradiční japonské kulturní památky: hrad *Himeji* v západní části ostrova Honšú je považován za nejlepší dochovaný příklad japonské hradní architektury. Samotní Japonci jej považují za jedno z nejkrásnějších míst, často známé jako *Hakurojoo* nebo *Shirasagujoo*, znamenající „hrad bílá volavka“. Hrad je zapsán na Seznamu národního kulturní dědictví a na Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO.

Zdroj: archiv autorky

v sobě zahrnuje i jejich okolí. Oproti západním kostelům neslouží vnitřek svatyně a chrámů jako shromaždiště, namísto toho se lidé modlí, nabízejí obětiny či předvádějí tance venku, čelem k budově. Jak již bylo vzpomenuáno, všechny šintoistické svatyně bývají pravidelně přestavovány v souladu s konceptem čistoty. Je možné, že se tento osobitý zvyk mohl vyvinout v závislosti na klimatických podmínkách. Díky horkému a vlhkému letnímu období chátrají tradiční dřevěné konstrukce rychlým tempem. Jelikož Japonci považují architekturu za součást přírodního světa, nepředpokládají ani, že by stavby vydržely na věky. Naopak je jejich chátrání vnímáno jako přirozená součást přírodního cyklu, kdy se rozkládající dřevo vrací zpět do půdy. Když budovy začnou chátrat, Japonci je jednoduše postaví znovu a novou stavbu považují dokonce za lepší než tu předchozí, což opět souvisí se zmiňovaným ideálem čistoty.

Pamětní prostor: Hirošima

Ve věci prostoru jakožto místa paměti jde o zachycení toho, jakým způsobem mohou prostor a prostorové strategie udržovat povědomí o minulosti a historii. K tomu je třeba si nejprve uvědomit a znát samotnou historii/minulost daného místa. Znalost historie/minulosti může být dvojího typu: je to jednak profesionální, institucionalizované vědomí tzv. kulturní paměti, tedy vědecký historický obraz, a dále pak (po)vědomí u široké veřejnosti, tzv. komunikativní paměť. Nicméně oba druhy (po)vědomí o minulosti a historii – jelikož jsou ve svém základě paměťmi, ať kulturní, představovanou historií jakožto vědou, tak komunikativní, prezentovanou širokou veřejností – potřebují pro své vzpomínání záchytné body v prostoru, pro něž je typické propojování pojmu a obrazu a které tvoří esenci pamětních míst.⁵⁶

Kulturní paměť

V deltě řeky *Oota*, kde se Hirošima nachází, se během doby zformovalo několik ostrovů, na nichž se původně nacházely rybářské vesnice. Když byl roku 1589 na největším z nich postaven hrad, místo přejalo název Hirošima (japonský název *hiroshima* znamená v překladu doslova veliký/široký ostrov) a začalo nabývat podoby hradního provinčního městečka.

Období tokugawského šogunátu (1609–1868), obecně vnímané jako období míru, představovalo pro Hirošimu dobu poklidného vývoje a prosperity, kdy město expandovalo kolem hradního komplexu.

V průběhu modernizace v době po restauraci dynastie Mejdži (1868), kdy se upustilo od tradičního feudálního klanového systému, se z hirošimského léna stala roku 1871 prefektura Hirošima. Z hradního městečka začalo rychlým tempem vznikat jedno z nejdůležitějších japonských měst, přičemž vzrůstal zejména jeho vojenský ráz a význam. Spolu s tím nabývala na důležitosti podoba města jakožto centra vzdělání.

Předválečná Hirošima nabývala rysů vojenské logistické základny zásobující zámořské armádní jednotky a přední frontové linie armádního velitelství. Když se Japonsko během

⁵⁶ M. Halbwachs, Legendární topografie evangelií ve Svaté zemi, in: *Antologie francouzských společenských věd: Město*, (CEFRES 10/1996), s. 23.

čínsko-japonských (1894–1895) či rusko-japonských válek (1904–1905) ocitlo ve válečném stavu, vojenské síly se shromažďovaly právě v Hirošimě. Na krátký čas, během čínsko-japonské války (v období od září 1894 do dubna 1895), přesunul do Hirošimy císař vrchní velení armádních sil, aby odsud velel vojenským jednotkám. V této době bylo ve městě zřízeno rovněž prozatímní sídlo kongresu, pročež zde působili vrcholní představitelé císařství a město zažilo atmosféru provizorního hlavního města.

Modernizace města probíhala rychlým tempem. V městském prostoru se kromě rostoucího počtu vojenských zařízení nacházela od roku 1902 první vysokoškolská instituce mimo hlavní město Tokio a řada budov vyššího vzdělání. Početná ramena řeky sloužila dopravním účelům a zároveň byla zbudována silniční síť s řadou mostů, mezi nimiž si zvláštní důležitost a známost získal most Aioi ve tvaru písmena T, jenž se stal později cílem atomového útoku. V centrálním prostoru města došlo ve dvacátých letech 20. století k budování zábavní čtvrti plné divadel, kin, hudebních scén, restaurací, kaváren a obchodů, jež se brzy stala nejvíce prosperující městskou částí.

Určitou zvláštností města, kromě vojenského rázu a geografické polohy s důrazem na řeku/říční deltu, se stal značný počet Korejců, nucených přesídlit do Japonska po anexi Koreje roku 1910.⁵⁷

V průběhu druhé světové války vojenský ráz města ještě zesílil. Velký počet civilních obyvatel byl zapojen do systému přepravy japonských vojáků na zámořská bojiště. Městské továrny byly nuceny přejít ze spotřební na vojenskou výrobu a mnozí civilisté byli mobilizováni ke službě v těchto vojenských továrnách. Byl mezi nimi i značný počet žen a studentů. V prostoru města probíhaly od roku 1943 demoliční práce, které měly za cíl vytvořit protipožární pruhy, jež by bránily šíření požáru v případě předpokládaného leteckého bombardování. Na tuto práci byli nasazováni především studenti a místní civilisté, kteří se v den atomového útoku, jelikož pracovali převážně venku a v blízkosti epicentra, stali obětmi ničivého bombardování.

Zhruba v tomto místě se historický příběh města utvářený a vyprávěný kulturní pamětí, jež mají na starosti instituce s profesionálními historiky, končí. Je totiž do značné míry přehlušen dominancí příběhu jakoby téměř ze současnosti, příběhu o události z nedávné minulosti, jejíž svědkové ještě stále žijí a jež se uchovává skrze mluvené slovo, skrze komunikativní paměť. Příběh kulturní (historické) paměti navíc jakoby vyčkává, aby mohl s odstupem času zhodnotit příběh komunikativní paměti a dojít pomyslné úplnosti tím, že jej začlení do profesionálního příběhu paměti kulturní, tedy historie.

Jako hlavní symbol doby před atomovou bombou, doby, na kterou se především vztahuje kulturní paměť, jež jí prezentuje, figuruje v současném prostoru města hrad. Ten byl sice v průběhu bombardování zničen, ale roku 1958 došlo k jeho zrekonstruování. Hrad jakožto výrazná figura vzpomínání odkazuje na dávnou minulost založení města a dlouhou historii Hirošimy jako vzkvétajícího hradního města. Ústřední odkaz, který hrad jako místo paměti uchovává, je vzpomínka na dobu před bombardováním. Zároveň však v sobě zahrnuje i odkaz na ničivý útok, jež znamenal konec jedné velké epochy. Nová doba se skrze proces rekonstrukce hradu symbolicky hlásí k odkazu kulturní paměti a ke své minulosti, ke svému dědictví. Vztah společnosti k jejímu dědictví se rekonstrukcí

⁵⁷ V počtu korejských přistěhovalců zaujímal hirošimská prefektura třetí místo z celkového počtu 47 japonských prefektur.

materializuje, samu rekonstrukci můžeme proto vnímat jako prostorovou strategii směřující k udržení povědomí o minulosti.

Hrad, ocitající se dnes na svém původním místě v centrálním prostoru města na vyvýšeném prostranství, představuje rovněž významný orientační bod v současném městském prostoru.

Komunikativní paměť

Doba druhé světové války, která s událostí svržení atomové bomby v příběhu komunikativní paměti souvisí, je zároveň počátkem jejího příběhu.

Atomový útok na Hirošimu jako historická událost, její prezentace a interpretace, se liší podle původce. Odborná veřejnost, skrze níž se institucionalizuje komunikativní paměť v paměť kulturní, vnímá a hodnotí událost odlišným způsobem než široká veřejnost. Profesionálové z řad odborné veřejnosti se zabírají především otázkou, proč to byla právě atomová bomba, a vědeckým způsobem hledají důvody. Hlavní proud japonské národní historiografie vzpomíná atomové bombardování Hirošimy jako kolektivně prožívanou oběť.⁵⁸

Po dlouhou dobu všeobecně přijímané vysvětlení, uplatňované především americkou stranou, že atomová bomba pomohla urychlit konec války a zachránit tak ve svém důsledku větší počet životů, nabývá nových dimenzí. K tomu ještě přistupují, jako další důvod, Američany proklamované diplomatické cíle směřující k omezení vlivu Sovětského svazu, který by podle nich v případě války intervenoval v japonském prostoru, což by se mohlo nepříznivě odrazit v poválečné situaci. V současnosti se upírá pozornost k teorii lidského experimentu. Z tohoto úhlu pohledu je svržení bomby na Hirošimu vnímáno jako příležitost, jak otestovat účinky atomového bombardování na lidech.⁵⁹

Co se týče široké veřejnosti, již v kapitole o vnímání času jsme narazili na interpretaci atomového bombardování Hirošimy jako důsledku toho, že Japonsko začalo válku, tedy jako trestu. V této logice se zlo, které Japonsko zapříčinilo, obrátilo vůči němu. Často se při tom ukazuje na ty, kdo za válku mohli: armádní velení, vláda či císař. Není ovšem ani výjimkou, že především očití svědkové považují za viníka Američany.⁶⁰ Zmiňovali jsme se již také o tom, že způsob vnímání této události ovlivňuje u Japonců buddhismus, který vychází z principu, že celá lidská existence je bolestí, a který nepochybuje o normálnosti utrpení. Marcel Eliade nachází v buddhismu snahu přiznat bolesti a historickým událostem normální význam. Podle něj je navíc utrpení mučivé jen tehdy, není-li známa jeho příčina, za situace, kdy známa je, stává se utrpení srozumitelným, a tudíž i snesitelným. Z těchto pozic by bylo možné nahlížet na lidovou interpretaci atomové bomby jakožto trestu jako na jeden z možných způsobů přijetí utrpení a vyrovnání se s ním.⁶¹

⁵⁸ L. Yoneyama, *Hiroshima Traces. Time, Space and the Dialectics of Memory*, London 1999, s. 3.

⁵⁹ *Why Was the Atomic Bomb Dropped? Questions and Answers*, Hiroshima Institute for Peace Education, 2010, s. 27.

⁶⁰ *Eyewitness Testimonies: Appeals from the A-bomb Survivors*, Hiroshima Peace Culture Foundation, 2009. Dále elektronická databáze očitých svědectví atomového útoku na Hirošimu v národním památníku obětem atomové bomby (www.hiro-tsuitokenkan.go.jp/index.php).

⁶¹ Eliade, *Mýtus o věčném návratu*, s. 84–86.

Zdá se, že v základu prezentace atomového útoku jakožto historické události institucemi, jako jsou muzea a jiné orgány, odpovědné za vydávání turistických materiálů a průvodců v Hirošimě, nestojí jako hlavní motiv problém hledání viníka, nýbrž odkaz, který s sebou přinesla: potřeba, aby se toto bezprecedentní utrpení již nikdy neopakovalo. Namísto modelu oběť–viník stojí v popředí varování a odkaz do budoucna.

Pohled na věc a (po)vědomí o události se ovšem i u široké veřejnosti a očitých svědků s postupem doby měnily. Průřez vývojem komunikativní paměti a interpretací atomového útoku na Hirošimu podává studie Lisy Yoneyamaové *Hiroshima Traces. Time, Space, and the Dialectics of Memory* z roku 1999. Ve své práci dochází Yoneyamaová k závěru, že postmoderní kultura, vyvíjející se po druhé světové válce, postupně vedla k decentralizaci vzpomínek na 2. světovou válku a atomovou bombu. Historické povědomí a historická paměť, za kterou bývá zpravidla zodpovědná institucionalizovaná kulturní paměť, se staly masovou záležitostí. Vzpomínali a vyprávěli všichni, na příběhu se podílela celá veřejnost. To podle Yoneyamaové vedlo ke zplošťování a trivializaci historie, oficiální historie jakožto vědy. Tento proces by se dal rovněž vnímat tak, že komunikativní paměť, příběh široké veřejnosti, zastihuje paměť kulturní, příběh profesionálních historiků. Zatím. Čas totiž zpravidla hraje ve prospěch paměti kulturní.

Co se týče reflexe atomového bombardování přímo v prostoru města, je v centru a v bezprostřední blízkosti místa dopadu atomové bomby situován jakožto centrální figura vzpomínání pamětní park (*heiwa kinen kooen*). Park můžeme vnímat jako evidenci toho, jak kolektivní paměť, ať kulturní či komunikativní, přechází do prostoru. Byl vybudován na základě nového stavebního zákona z roku 1949, jímž se město deklarovalo jako „pamětní město míru“, jako vzpomínkové a památeční místo, které má za cíl nejen udržet v živé paměti tragické vzpomínky, ale zároveň proklamovat myšlenku míru.⁶²

Čerstvé vzpomínky a žitá paměť se zcela evidentním způsobem odrazily v budoucí urbanistické koncepci města. Park byl situován na rozlehlou plochu kolem epicentra výbuchu, naprosto zdevastovanou a vyprázdněnou. Toto místo kdysi představovalo nejrušnější obchodní a rezidenční centrální čtvrt města. Dnes je tento prostor především symbolickým místem. Součástí rozlehlého parku je muzeum (*heiwa kinen shiryokan*), kenotaf obětí atomové bomby, památník obětem (*kokuritsu hiroshima genbaku shibotsu-sha tsuutoo heiwa kinenkan*), mezinárodní konferenční centrum, ruiny bývalé výstavní haly a velký počet pomníků a památníků.

V prostoru parku pravděpodobně nejvíce vynikají, pro svou názornou autentičnost a jinakost, zbytky kupole budovy, bývalé průmyslové výstavní haly, dnes označované jako *genbaku doomu*, které se staly světoznámou vzpomínkovou ikonou, jež má upamatovávat

⁶² H. Shinoda (ed.), *Post-war Reconstruction of Hiroshima: From the Perspective of Contemporary Peacebuilding*, Hiroshima 2008, s. 8–15. Ihned po skončení války započala diskuse o možnostech rekonstrukce Hirošimy. Ústředními otázkami bylo, zda je rekonstrukce města vůbec možná, zda má smysl, zda je vhodné budovat město na půdě, kde zemřelo tolik lidí, apod. V průběhu roku 1946 bylo o rekonstrukci města rozhodnuto. S tím vyvstal problém, v jaké podobě by mělo být město rekonstruováno. Bylo zřejmé, že ke své předválečné podobě vojenské základy se nemohlo vracet. Prosadila se myšlenka místních úředníků vytvořit město orientované na kulturu a turismus, s novou identitou tzv. pamětního města míru. Tato idea byla roku 1949 podpořena vládou, která schválila nový stavební zákon, jehož cílem bylo vybudovat město Hirošimu jakožto vzpomínkové město a jako symbol míru. Představa transformovat Hirošimu v kulturně orientované město míru našla velkou podporu i u široké veřejnosti.

na horory války. V otázce zachování těchto ruin však po dlouhé roky panovaly různé názory. Vedle těch, které stály o to, aby se místo uchovalo v původním rozbořeném stavu jakožto památka bombardování, se objevovaly i ty, které naopak volaly po jejich zahrazení, zničení, neboť svou podobou evokovaly příliš bolestné vzpomínky. Městská rada nakonec roku 1966 rozhodla, že *genbaku doomu* zůstane trvale zachován. Roku 1996 bylo místo zapsáno na Seznam světového dědictví UNESCO pro své mimořádné celosvětově univerzální hodnoty jako symbol mírového hnutí a snahy o zákaz nukleárních zbraní. Od ostatních míst zapsaných na Seznamu světového dědictví UNESCO se *genbaku doomu* odlišuje tím, že nejen figuruje jako místo paměti, jako svědek minulosti, ale zároveň varuje před budoucností, je výstražným příkladem toho, co by se mohlo stát v případě opakovaného užití atomových zbraní.

Obr. 6: Pohled na město Hirošimu. V popředí vidíme zbytky bombardované budovy bývalé průmyslové výstavní haly, dnes známé jako *genbaku doomu*, s okolním pamětním parkem po obou březích řeky *Oota*, protékající středem města. Snímek je pořízen z mostu *Aioi*, cílového místa svržení atomové bomby. Zdroj: archiv autorky

Od roku 1947 pořádá město v den výročí, 6. srpna, vzpomínkovou ceremonii, která je dnes jednou z hlavních národních společenských událostí.⁶³ Počet účastníků vzpomínkového aktu přímo v prostorách parku bývá značný, kolem 50 000. Slavnost má svůj předem daný program, jehož hlavní součástí je projev starosty města a přečtení mírové deklarace, modlitba za mír, uctění památky obětem atomové bomby, rozeznění zvonu míru, minuta ticha a zanesení nově zjištěných jmen obětí atomové bomby do registru, uchovávaného v kenotafu.

⁶³ O této události pravidelně informují televizní zprávy v hlavním vysílacím čase, spolu s přímým přenosem, což můžeme vnímat jako jeden z dokladů „celonárodní“ dimenze vzpomínkové slavnosti.

Položíme-li si na závěr znovu úvodní otázku, jak prostorové strategie udržují povědomí o minulosti a historii, lze odpovědět takto: skrze urbanistické plány (park), rekonstrukce zaniklých budov (hrad), ponechání ruin v autentickém stavu (*genbaku doomu*), výstavbou pomníků, památníků a informačních panelů (park, vnitřní prostor města) či festivitou v prostoru města (vzpomínková ceremonie).

Závěr

V předkládané studii je prostor řešen na různých úrovních. Širší rámec představuje civilizačně a kulturně vymezený prostor – region (Japonsko), který se rozpadá na prostor definovaný geograficky, na prostor ve vztahu k časovým konstantám lidského bytí, na sociální prostor a sídelní útvary (prostor měst a vesnic), na prostor identifikovaný prostřednictvím památek či na prostor utvářený kolektivní pamětí. Další typy prostoru, jako např. prostor profánní a sakrální pro svou odlišnost od evropské perspektivy či charakteristický typ japonského virtuálního prostoru, se jeví neméně zajímavě a rovněž by vhodným způsobem dotvářely celkový obraz japonského prostoru. V předkládané studii na tyto aspekty již nedošlo, nicméně se jeví jako další možnost rozšířit naše poznání o prostorových konstantách v japonském prostředí.

Obraz japonského utváření a vnímání prostoru může posloužit nejen ke srovnání rozdílů, ale i ke stanovení podobnosti a k pochopení mechanismů prostorových strategií. Například místo paměti Hirošima, postižené tragickým osudem a nesoucí poselství budoucnosti, vybízí ke komparaci s obdobným typem míst. V českém kontextu by se například mohlo jednat o nacisty vyhlazenou ves Lidice. Následné porovnání s vícero místy paměti tohoto druhu by pak také poskytlo představu o způsobech prožívání minulosti a vypořádávání se s historií i v mezikulturní perspektivě.

JAPANESE PERCEPTION OF SPACE

Summary

This study focuses on the Japanese way of space formation and perception of space. The topic of Japanese space is being discussed at different levels. Broader framework is represented by space defined in terms of civilization and culture, which is being decomposed into different types of space: space qualified by geographical means, space in relation to time constant, social space and residential space such as city and village, space identified through its heritage or the space represented by collective memory. Such a picture of Japanese space and space perceptions serves to comparison of both the differences and similarities that leads to better understanding of mechanism of spatial strategies. For example, the presented example of Japanese city of Hiroshima as a space being representative of collective memory (space as a place of memory) challenges to comparison with other similar places hit by a tragedy, which offers an image of experiencing the past and dealing with the history.